

Maca Jogan

ENAKOST MED SPOLOMA IN MOŠKOSREDIŠČNA TRADICIJA V SLOVENSKI DRUŽBI

UVOD

Zlasti v zadnjih dveh desetletjih je eden od težiščnih razvojnih ciljev v strategiji razvoja EU ustvarjanje enakih možnosti za ženske in moške ali preprosto odpravljanje različnih – bolj ali manj prikritih – oblik diskriminacije po spolu (Gröner 2002, Gerhard 2003, Roth 2003). Taka usmeritev za slovensko družbo in državo kot članico EU ni kakšna posebna novost, saj ima korenine v politični in kulturni dediščini samoupravnega socialističnega razvoja po drugi svetovni vojni, zlasti od konca šestdesetih let naprej (Jogan 2004). Težnja po zagotavljanju enakih možnosti za oba spola pa ni samoumevna sestavina kapitalističnega tržnega gospodarstva, ki prevladuje v posocialističnem obdobju. Narobe, utrjevanje tega modela gospodarjenja je pogosto povezano z oživljanjem tradicionalne androcentrične urejenosti, ki jo (vsaj delno) podpira še institucionalni red (Jogan 2000).

Namen tega prispevka je prikazati, kako se nasprotujoči si razvojni usmeritvi posocialističnega obdobja odražata v stališčih prebivalcev Slovenije in kolikšna je še vsebnost tradicionalnih moškosrediščnih stališč. Oris tendenc temelji na izsledkih raziskovanja javnega mnenja od začetka devetdesetih let 20. stoletja do leta 2003.

ZAVRAČANJE IDEOLOGIJE ENEGA SKRBNIKA

Glede na to, da je do konca 19. stol. androcentrično opredeljena vloga ženske kot družinskega (in domestificiranega, udomačenega) bitja nemoteno delovala, da je bila ključna določilnica družbene organizacije v prvi polovici 20. stoletja

in da se androgina kultura šele postopno in delno uveljavlja, verjetno ne moremo biti presenečeni ob podobi, ki nam jo o stališčih v devetdesetih in na začetku 21. stoletja kažejo raziskave slovenskega javnega mnenja (Toš 1991, 1992, 1993, 2004). V nadaljevanju se bom omejila le na nekaj ključnih kazalcev, ki kažejo na delno razkranjanje androcentrizma v vsakdanjem življenju.

Klasična seksistična androcentrična opredelitev moške vloge je, da je skrbnik družine (in njen predstavnik v javnosti), s čimer je tudi določeno njegovo gospodovanje nad ženo (in otroki). Po eni strani je taka določitev moške vloge brez dvoma bliže interesom moških, saj med drugim upravičuje in utrjuje njihov odpor do vključevanja v gospodinjsko in domače delo, po drugi strani pa predpostavlja možnost (vsaj zamišljeno, če ne realne), da »on« vzdržuje družino. Kolikor bolj so skušljive življenjske razmere odmaknjene od takega (ideološkega) vzorca, toliko manj posamezniki (obeh spolov!) sprejemajo ideologijo enega skrbnika kot svojo osebno opredelitev, razen če so prisiljeni k sprejemanju te ideologije in k zanikanju osebnih izkušenj. Ozaveščenost glede človekovih pravic in (kljub začetnim »otroškim boleznim« samoupravne prakse) pridobljene izkušnje z drugačno, enakostno ideologijo in večjo možnostjo izražanja svojih realnih stališč so verjetno prispevale k temu, da je v merjenem obdobju prišlo do nedvoumnega zavračanja ideologije enega skrbnika pri obeh spolih, čeprav pri ženskem spolu nekoliko močneje. To kaže preglednica 1, v kateri so predstavljeni spolno različni deleži strinjanja oziroma nestrinjanja s stališčem »Naloga moža v zakonu je, da služi denar, naloga žene pa je, da skrbi za gospodinjstvo in družino«.

Preglednica 1: Strinjanje s stališčem, da je mož skrbnik družine, po SJM 1991, 1993 in 2003

	Moški		Ženske	
	(močno) soglaša	(sploh) ne soglaša	(močno) soglaša	(sploh) ne soglaša
1991	44,4%	35 %	36,8%	44,2%
1993	41,5%	38,5%	38,4%	45,9%
2003	32,5%	50,2%	26,7 %	57,4%

Zanimiva je primerjava spolno neenakega podpiranja klasične androcentrične usmeritve pri opredelitvi vloge moškega na Slovenskem z ugotovitvami raziskave v Zvezni republiki Nemčiji. Po podatkih raziskovanj sredi osemdesetih let v ZRN (Schmidt-Waldherr 1993: 3) 80 % nemških moških sprejema stališče, da je »mož zaposlen, žena pa ostane doma« kot dobro rešitev; kljub temu pa osebno želi ta model le 44 % moških.

GLAVNA ŽENSKA ŽELJA – DOM IN OTROCI?

Večstoletna domestifikacijska določevanja ženske vloge so v slovenskem prostoru očitno še dokaj čvrsto ukoreninjena. O tem moremo sklepati na podlagi strinjanja s stališčem »Že v redu, če je ženska zaposlena, toda tisto, kar si ženske najbolj želijo, so dom in otroci« (SJM 1992/1, vpr. 1.56/c, SJM 1993/2, vpr. 1.01d in SJM 2003/2, vpr. 1.01d), ki ga prikazuje preglednica 2.

Preglednica 2: Strinjanje s stališčem, da so dom in otroci glavna ženska želja, po SJM 1992, 1993 in 2003

	Moški		Ženske	
	(močno) soglaša	(sploh) ne soglaša	(močno) soglaša	(sploh) ne soglaša
1992	72,1 %	17,2 %	68,2 %	24,8 %
1993	59,8 %	19,7 %	62,5 %	18,8 %
2003	59,1 %	20,5 %	59,3 %	25,1 %

Sprejemanje predstave o domu in otrocih kot največji ženski želji se je v devetdesetih pri obeh spolih zmanjšalo, kljub temu pa je še vedno izredno razširjeno. Odklonilen odnos do tega stališča je manj izražen pri moških, pri katerih je tudi bolj ustaljen; moški so tudi bolj negotovi pri ocenjevanju (leta 2003 jih 20,5 % niha med strinjanjem in nestrinjanjem, medtem ko je delež

tako negotovih žensk 15,6 %). Pripisovanje primarno materinske in gospodinjske vloge ženski je ženske močnejše zavračajo kot moški tako na začetku devetdesetih kot v letu 2003, ko je tako usmerjenih četrtnina žensk. Znižano zavračanje te želje pri ženskah v letu 1993 je verjetno posledica nerealnih pričakovanj (»sladkih upov«), ki so jih lahko porajala repatriarhalizacijska prizadevanja ob začetku tranzicije, izražana v dokaj razširjenih predstavah, kako se bodo lahko ženske vrnile k svoji »naravni« vlogi. Ker v prvi polovici devetdesetih ženske še niso bile tako prizadete zaradi brezposelnosti kot moški, so bile objektivne okoliščine za odprtost žensk do poudarjanja njihove »prave« vloge gotovo bolj ugodne kot v začetku 21. stoletja.

NEODVISNOST ŽENSKÉ IN ZAPOSILITEV

Vendar pa se je predstava, naj bo ženska samostojna in neodvisna na podlagi svoje zaposlitve, že utrdila kot neločljiva sestavina ženske identitete. To je razvidno iz preglednice 3, ki vsebuje spolno diferencirane deleže tistih, ki sprejemajo ali zavračajo stališče »Biti zaposlena je za žensko najboljši način, da doseže neodvisnost« (SJM 1992/1, vpr. 1.56/e, SJM 1993/2, vpr.1.01f in SJM 2003/2, vpr. 1.01f).

Preglednica 3: Strinjanje s stališčem, da je zaposlenost pogoj za neodvisnost žensk, po SJM 1992, 1993 in 2003

	Moški		Ženske	
	(močno) soglaša	(sploh) ne soglaša	(močno) soglaša	(sploh) ne soglaša
1992	60,3 %	26,3 %	69,7 %	19,9 %
1993	55,8 %	20,5 %	65 %	13,5 %
2003	67,9 %	14,4 %	73,1 %	12,7 %

Iz podatkov zlahka razberemo, da se je pričanje, da je zaposlitev pogoj za neodvisnost žensk, okrepilo pri obeh spolih ter da se je bolj utrjevalo pri moških, čeprav v celoti zaostajajo za ženskami. Manj kot osmina žensk se ne strinja s tem stališčem, moških pa sedmina.

Androcentrično krčenje ženske na mater in gospodinjo in poudarjanje enakovrednosti (pogosto večvrednosti, ker je bliže »naravi« in tudi »Stvarniku«) gospodinjenja z zaposlitvijo je v zadnjem desetletju zgubilo moč prevladujočega

stališča pri obeh spolih. To kaže preglednica 4, ki vsebuje spolno različne deleže (ne)strinjanja s stališčem »Za žensko je prav tako izpolnjujoče, če je gospodinja, kot če dela za plačilo« (SJM 1992/1, vpr. 1.56/d in SJM 2003/2, vpr. 1.01e).

Preglednica 4: Strinjanje s stališčem, da je gospodinjsko delo izpolnjujoče za ženske, po SJM 1992 in 2003

	Moški		Ženske	
	(močno) soglaša	(sploh) ne soglaša	(močno) soglaša	(sploh) ne soglaša
1992	59 %	26,2 %	50,7 %	38,3 %
2003	44,1 %	32,5 %	39,3 %	38,8 %

Medtem ko je delež žensk, ki se ne strinjajo s tem stališčem, ostal nespremenjen in je v letu 2003 skoraj enak deležu tistih, ki se strinjajo, se je delež moških povečal z dobre četrte na skoraj tretjino. Treba pa je opozoriti, da se je pri moških in zlasti pri ženskah od 1992 do 2003 zelo povečal delež tistih, ki so negotovi, neodločeni; pri moških s 14,8% na 23,4%, pri ženskah pa z 10,9% na 21,9%. Ta sprememba verjetno ni naključna in tudi ne posledica manjše spremembe v zajemanju podatkov (od »ne vem« do »niti-niti«), prej bi jo lahko pojasnili kot učinek vsaj dveh dejavnikov: po eni strani sistematičnega in vztrajnega poudarjanja posebne vloge žensk v cerkvenih dokumentih, po drugi pa naraščajoče brezposelnosti žensk v drugi polovici devetdesetih in pogosto zaposlitvene brezupnosti, kar je povezano s težkim ekonomskim stanjem in tudi s prelaganjem številnih bremen za zagotavljanje življenjskega standarda na družino (predvsem na ženske).

Na podlagi teh podatkov lahko sklepamo, da je dilema družina ali zaposlitev (ki jo zagovorniki »prave« družine bolj ali manj odkrito še vedno zagovarjajo) nasploh praktično odpravljena. Podobno situacijo odkrivajo tudi raziskovalke v drugih okoljih v Evropi, npr. K. Gottschall (1989: 40), ki za ZRN ugotavlja, da se ženske ne bodo odpovedale zahtevam po samostojnem oblikovanju življenja in povezavi poklica z družino, ter poudarja, da »politika razlik« ob ohranjanju spolno specifične delitve dela ni vodilo za prihodnji razvoj.

Politika razlik tudi ni več prevladujoča v predstavih, kdo naj prispeva k družinskemu dohodku,

kar kaže preglednica 5, ki vsebuje spolno skoraj izenačene deleže strinjanja s stališčem »Oba, mož in žena, morata prispevati svoje k družinskemu dohodku« (SJM 1992/1, vpr. 1.56/f, SJM 1993/2, vpr. 1.02/a, SJM 2003/2, vpr. 1.02a).

Preglednica 5: Strinjanje s stališčem, da sta moški in ženska dva skrbnika družine, po SJM 1992, 1993 in 2003

	Moški		Ženske	
	(močno) soglaša	(sploh) ne soglaša	(močno) soglaša	(sploh) ne soglaša
1992	89,7 %		92,1 %	
1993	89,9 %		93,6 %	
2003	88,3 %		91,5 %	

ZAPOSLOITEV ŽENSK IN (TRPEČA) DRUŽINA

Razmeroma močno prisotnost androcentrično določenih vlog moškega in ženske v zavesti posameznic in zlasti posameznikov v zvezi z družino kažejo stopnje strinjanja z nekaterimi stališči, ki delujejo v vsakdanjem »zdravem razumu« in so pogosto nevprašljive sestavine oblikovanja pričakovanj o drugem spolu. Eno takih stališč, ki je (lahko) tudi sredstvo za spodbujanje občutka krivde pri ženskah (torej dejavnik kulpabilizacije žensk oziroma njihovega enostranskega moralnega obremenjevanja), se glasi: »Predšolski otrok bo zelo verjetno trpel, če je mati zaposlena«. Kako se je sprejemanje tega stališča spremenilo (v korist »tradiciji«), prikazuje preglednica 6 (SJM 1992/1, vpr. 1.56/b, SJM 2003/2, vpr. 1.01b). Preglednica 7 pa prikazuje spremembe v sprejemanju stališča »Če gledamo v celoti, družinsko življenje trpi, kadar je žena polno zaposlena« (SJM 1991/2, vpr. 4.08/b, SJM 2003/2, vpr. 1.01c). Tudi to stališče lahko prispeva k moralnemu nadobremenjevanju žensk.

Preglednica 6: Strinjanje s stališčem, da gre zaposlitev ženske na škodo otrok, po SJM 1992 in 2003

	Moški		Ženske	
	(močno) soglaša	(sploh) ne soglaša	(močno) soglaša	(sploh) ne soglaša
1992	14,4 %	79 %	15,7 %	77 %
2003	47,9 %	29,7 %	45,2 %	37,3 %

Preglednica 7: Strinjanje s stališčem, da zaradi zaposlitve ženske trpi družina, po SJM 1991 in 2003

	Moški		Ženske	
	(močno) soglaša	(sploh) ne soglaša	(močno) soglaša	(sploh) ne soglaša
1991	69,6 %	13,5 %	66,5 %	17,5 %
2003	52,1 %	27,5 %	53,5 %	28,8 %

V začetku devetdesetih se več kot tri četrtine vseh respondentov ni strinjalo s stališčem, da predšolski otrok trpi, če je mati zaposlena (kot kaže preglednica 6). Prav ta trditev, ki so jo dokaj pogosto uporabljali zagovorniki »prave, tople družine« v devetdesetih, je očitno obrodila najbogatejše sadove. Otrok oziroma korist otroka je postala glavno merilo škodljivosti zaposlovanja žensk, s čimer se težnja po udomačevanju žensk kaže kot skrajno humana in v skladu z »nacionalnim obstojem«, ki ga ogroža nižanje rodnosti. Čeprav se je strinjanje s stališčem, da družina trpi, če je ženska zaposlena, v dobrem desetletju očitno zmanjšalo pri obeh spolih (preglednica 7), ga še vedno sprejema večina respondentov. Hkrati pa se je občutno povečal delež tistih (zlasti moških), ki se ne strinjajo s tem stališčem in v meritvi leta 2003 pomeni več kot četrtino – spolno skoraj izenačeno – vseh vprašanih.

Pri pojasnjevanju teh sprememb je treba upoštevati več dejavnikov. Ker se je pri ženskah že utrdila potreba po samostojnosti, neodvisnosti in vključitvi v plačano delo (ob izenačenih ali celo višji izobraženosti v primerjavi z moškimi), ker je ženskam prijazna organizacija dela že postala merilo kakovosti zaposlitve (vsaj deklarativno na ravni strategije EU), ker to vpliva na zmanjševanje možnosti nadeksploatacije ženskega dela (plačanega in neplačanega) nasploh, je treba ob vedno bolj izraženi potrebi kapitalističnega tržnega gospodarstva po dobičku in konkurenčnosti najti prefinjena orodja, s katerimi se postopno vzpostavlja novo opravičevanje domestifikacije žensk.

Po eni strani gre za opravičevanje izrinjanja žensk z javnega področja (kar se najbolj očitno kaže v političnem odločanju), po drugi pa za kulpabilizacijo žensk, ki od znotraj pritiska na ženske in jih sili k iskanju »prave poti«. Seksizem, ki je bil v začetkih kapitalizma (nasploh in tudi na Slovenskem) odkrito navzoč, se je sedaj pojavil v novih oblačilih. Ta pa so – kot velevajo modne

zapovedi – pogosto zelo prosojna. Ključna vrednota organizacije in delovanja nove (»moderne, demokratične«) slovenske družbe postaja dobiček, katerega skriti vir je tudi diskriminacija žensk. Odvisna, z občutkom krivde obremenjena ženska in ideologija enega skrbnika družine sta neločljiva člena verige ustrahovanja večine delojemalcev.

Če upoštevamo podatke raziskav SJM od začetka devetdesetih let naprej, pa je vedno bolj očitno, da ženske ne razumejo (plačanega) dela zunaj doma kot prehodne in naključne dejavnosti, temveč kot vseživljenjsko usmeritev. Poleg prej omenjenih kazalcev je to ugotovitev mogoče opreti še na nekatere druge podatke. Glede na to, da je postala zaposlitev v devetdesetih redka dobrina, je stališče žensk do dostopa k tej možnosti vsekakor posredno pomemben kazalec razumevanja pomembnosti zaposlitve žensk. Odgovori na vprašanje »Kadar je malo možnosti za zaposlitev, naj imajo pri zaposlovanju moški prednost pred ženskami« (SJM 1992/1, vpr. 1.23/a) kažejo, da ženske precej močneje kot moški zavračajo to možnost; skoraj dve tretjini ali 65,6 % žensk (in 54 % moških) ne soglaša s tem stališčem, soglaša pa 32,9 % moških in 23,5 % žensk.

V zadnjem desetletju se je dojemanje zaposlitve kot vseživljenjske usmeritve še okrepilo, o čemer priča tudi očitno upadanje deleža tistih, ki zagovarjajo stališče, naj bo ženska nasploh doma. O tem moremo zanesljivo sklepati na podlagi odgovorov (vseh anketiranih) na vprašanje »Kaj vi mislite, ali naj se ženska zaposli zunaj doma s polnim delovnim časom, s skrajšanim delovnim časom, ali naj sploh ne bo zaposlena v navedenih primerih?« (SJM 1993/2, vpr. 1.03, SJM 2003/2, vpr. 1.03), ki so prikazani v preglednici 8.

Preglednica 8: Sprejetost stališča, da naj bo ženska doma, po SJM 1993 in 2003

<i>Doma naj ostane:</i>	1993	2003
a) po poroki, še preden ima otroke	10,9 %	3,4 %
b) ko ima predšolskega otroka	52,3 %	28,8 %
c) ko prične najmlajši otrok šolo	21,5 %	10,9 %
d) potem ko so otroci zapustili dom	9,3 %	3,4 %

V deležih iz leta 1993 moremo videti odsev takrat dokaj močne in očitne težnje po repatriarhalizaciji, ki se je izražala tudi kot moderna, napredna in ženskam prijazna ideologija enega

skrbnika. Glede na razmeroma šibke osebne izkušnje z resničnimi učinki take ideologije in ob poudarjanju, kako je socializem škodoval ženskam, ki da jih je potisnil iz toplega domačega okolja, je razumljivo, da se je zamisel »žena naj bo doma« kar precej prijela. Opazno zavračanje take ideologije v začetku 21. stoletja je verjetno povezano z negativnimi izkušnjami v zvezi z zaposlovanjem in s povečano diferenciacijo (Hafner – Fink, 1999: 179, 180). Dejstvo pa je, da stališče »ostane naj doma« v celoti, za vsa obdobja življenjskega cikla družine, bolj zagovarjajo moški kot ženske, kar kaže preglednica 9.

Preglednica 9: Sprejetost stališča, da naj bo ženska doma, glede na spol (SJM 2003)

	Moški	Ženske
a) Po poroki, še preden ima otroke	4,6 %	2,5 %
b) Ko ima predšolskega otroka	35,7 %	24,5 %
c) Ko prične najmlajši otrok šolo	12 %	10,4 %
d) Potem ko so otroci zapustili dom	4,1 %	2,8 %

Glede na vedno težje okoliščine za zaposlovanje in ob povečevanju brezposelnosti žensk v drugi polovici devetdesetih (Jogan 2001: 221) je tudi razumljivo, da je zaposlitev za polni delovni čas postala bolj zelena dobrina, hkrati pa je prišla do izraza naklonjenost zaposlovanju za skrajšani delovni čas zlasti v dobi, ko ima ženska predšolskega otroka ali že šolarja. Odnos vseh anketiranih do dveh vrst zaposlitve kaže preglednica 10.

Preglednica 10: Sprejetost stališča o tem, kdaj in kako naj bo ženska zaposlena, po SJM 1993 in 2003

	1993	2003
	Polni del. čas (skrajšani)	Polni del. čas (skrajšani)
a) Po poroki, še preden ima otroke	73,4 % (10,8 %)	84,6 % (10,5 %)
b) Ko ima predšolskega otroka	9,2 % (35,3 %)	22,9 % (45,7 %)
c) Ko prične najmlajši otrok šolo	33,1 % (41,5 %)	46,8 % (40,4 %)
d) Potem ko so otroci zapustili dom	77,4 % (7,3 %)	88,6 % (5,9 %)

Mimogrede, v vprašalniku je vprašanje samo o zaposlovanju žensk, niso pa upoštevani moški kot zaposleni očetje, kar je že v osnovi spolno pristranski pristop, ki pa ga slovenska raziskava ne more izključiti glede na mednarodno izvedbo in primerljivost. Vsekakor pa je mogoče tako pridobljene izsledke uporabiti za opravičevanje praktičnih teženj po potiskanju žensk v sekundarno ali rezervno kategorijo delovne sile. Če je možnost zaposlitve s skrajšanim delovnim časom, ki sodi k (lepo označeni) večji prožnosti delovne sile, vnaprej predvidena kot izključno ali predvsem ženska izbira, pomeni, da se vprašanje prestrukturiranja družine in družinske nadobremenjenosti žensk ne postavlja kot resno družbeno vprašanje. Je pa tako zastavljeno v politični usmeritvi EU v začetku 21. stoletja in je bilo v temelju navzoče pri usklajevanju družinskih in poklicnih bremen v samoupravnem socializmu v Sloveniji (Jogan 2004).

USKLAJEVANJE POKLICNEGA IN DRUŽINSKEGA DELA

Usklajevanje poklicnega in družinskega dela predvsem na račun nadobremenjevanja žensk (doma in zunaj doma, kljub videzu ženskam prijazne usmeritve) je sestavina repatriarhalizacijskih teženj, ki niso ravno v skladu s pričakovanji, zlasti večine žensk ne. Ker pa pomoči potrebnih ni mogoče kar odpisati, saj je nujna sestavina reprodukcije celotnega življenja, se ženske kot roditeljice in v skladu s tradicionalnim androcetričnim vzorcem pač morajo posvetiti »domu« (kar je preprosta oznaka za niz eksistencialno neodložljivih dejavnosti). To je vidno tudi v razmeroma močnem pristajanju žensk na možnost zaposlitve s skrajšanim časom zlasti tedaj, ko je v družini predšolski otrok (statistično pomembna razlika glede na spol), kar je razvidno v preglednici 11.

To je vidno tudi v razmeroma močnem pristajanju žensk na možnost zaposlitve s skrajšanim časom zlasti tedaj, ko je v družini predšolski otrok (statistično pomembna razlika glede na spol), kar je razvidno v preglednici 11.

Preglednica 11: Stališče o tem, kako naj bo ženska zaposlena, ko ima predšolskega otroka glede na spol (SJM 2003, vpr. 1.03b)

	Moški	Ženske	Skupaj
1. S polnim delovnim časom	19,3%	26,8%	23,4%
2. S skrajšanim delovnim časom	45%	48,7%	47%
3. Ostane naj doma	35,7%	24,5%	29,6%
Skupaj	100%	100%	100%

Čeprav je očitno, da so moški bolj naklonjeni temu, da bi bila žena/mati predšolskega otroka doma, pa je mogoče tudi sklepati, da je četrtna žensk ponotranjila tako (tradicionalnim moškim prijazno) stališče. To je verjetno posledica dejanske večje odgovornosti in vključenosti žensk v vsakdanje delo v družini, čeprav je hierarhija vrednih področij delovanja spolno skorajda izenačena. Mednarodna raziskava vrednot 1992 (SJM 1992/1, vpr. 1.1/b) je namreč pokazala, da je tako za ženske kot za moške (v približno izenačenem obsegu) družina postavljena na isto mesto kot delo; delo je zelo ali precej pomembno za 96,9% moških in žensk, družina pa je zelo ali precej pomembna za 96,9% žensk in 95,5% moških.

Čeprav oba spola približno enako ocenjujeta pomembnost družine, privrženost družini različno občutita; pri ženskah gre za nadobremnejevanje, medtem ko pri moških družina pogosto pomeni dejavnik razbremenjevanja pri opravljanju vsakdanjih (življenjsko neizogibnih) opravil. S tega vidika lahko tudi razumemo, zakaj pri moških prevladuje prepričanje o nezamenljivosti dela (normalne zaposlitve) z družino (in gospodinjsko vlogo). Tako bi npr. v ZRN le 1% moških osebno želel zamenjavo (Schmidt-Waldherr 1993: 3). Kako različno sta spola obremenjena z gospodinjskim delom, zelo prepričljivo kaže preglednica 12.

Preglednica 12: Tedenska poraba ur za gospodinjsko delo po spolu (SJM 2003, 1.09a)

Moški	Ženske
7,93	21,79

Ob tej razliki naj zapišem domnevo, da ženske niso skoraj trikrat bolj obremenjene predvsem po

svoji želji in izbiri, temveč so večinoma k temu prisiljene. Da taka delitev dela v družini in gospodinjstvu ni ravno pravična in da to zaznavajo tudi moški, kažejo stopnje strinjanja s stališčem »Moški bi morali opravljati več gospodinjskih del, kot jih opravljajo sedaj« (SJM 2003/2, vpr. 1.02c). Spolno neenako strinjanje kaže preglednica 13.

Preglednica 13: Strinjanje s potrebo po večji moški udeležbi v gospodinjskem delu glede na spol (SJM 2003)

Moški			Ženske		
(močno) soglaša	neodločeni	(sploh) ne sogl.	(močno) soglaša	neodločeni	(sploh) ne sogl.
50,9%	28,8%	20,4%	66,4%	22,6%	11%

To, da polovica anketiranih moških priznava, da bi morali biti moški bolj dejavni v »kraljestvu gospodinjstva«, je izredno pomemben podatek. Kaže namreč, da so moški – vsaj polovica – že ozaveščeni glede svoje nove vloge, s čimer lahko zanikamo površno oceno (ki jo ponujajo različni »strokovnjaki«), da moški ne vedo za svojo novo vlogo in da je prav nejasnost glede tega vzrok za njihovo večjo frustriranost, za zmanjšanje njihove avtoritete v družini, za odmikanje v zunajdružinska območja itn. Upam si trditi, da večina moških točno ve, kaj bi bilo potrebno, da bi se nadobremnenost žensk zmanjšala, vendar – glede na realne dejavnosti – tega ni pripravljena storiti. Večja neposredna delovna udeležba v gospodinjskem delu bi namreč vplivala na zmanjšanje prostora svobodnega odločanja za druge (bolj prijetne) zunajzaposlitvene dejavnosti. Prav večje razpolaganje z lastnim prostim časom je prednost, ki jo veliko bolj uživajo moški kot ženske.

Čeprav je videti tako stanje čisto »naravno«, pa nikakor ni posledica delovanja zunajmoških (namenoma ne pišem »zunajčloveških«, ker je jasno, kaj je empirična podlaga za »človeško«) naravnih sil, niti ne upadanja družbene moči moških, temveč, narobe, težnje moških, da se nadaljuje njihova spolna prevlada. Poudariti je treba, da ta težnja ni naključno navzoča samo pri nekaterih posameznikih, temveč da je za zdaj še močno podprta in varovana s celotnim institucionalnim redom. Prav zaradi te podpore, ki najbolj zanesljivo zagotavlja (samo)obnavljanje androcentričnega reda, je tako težka pot do tega, da bi postalo spolno uravnoteženo zasedanje pomembnih mest odločanja v družbi samoumevno načelo urejanja vsakdanjega življenja.

Še močneje kot zavedanje o potrebnosti (so-)delovanja moških v gospodinjstvem delu je zavedanje, da bi »morali več časa posvetiti skrbi za otroke, kot ga posvečajo sedaj« (SJM 2003/2, vpr. 1.02d). Pri močnem strinjanju s tem stališčem sta spola pravzaprav čisto izenačena; delež moških je 73,6%, žensk pa 73,3%. Podobno blizu so si moški in ženske pri minimalnem zavračanju tega stališča (6,9% moških, 7,2% žensk) in tudi v kategoriji neopredeljenih (19,4% moških, 18,6% žensk). »Eppur si muove«, lahko upravičeno sklepamo in domnevamo, da bi lahko ob ustrezni zunanji politični spodbudi in podpori (na vseh področjih in ravneh!) taka usmeritev postala v nekaj desetletjih samoumevnost (rutina) slovenske družbe.

Domnevamo lahko še naprej, da bi lahko bolj enakomerna razporeditev gospodinjstvega in družinskega dela v prihodnje vplivala tudi na manjšo asimetrijo po spolu v občutenju življenjske sreče in zadovoljstva z družinskim življenjem. Da obstajajo spolne razlike pri teh dveh razsežnostih, kažejo odgovori na vprašani »Če pomislite na svoje življenje, kako srečni ali nesrečni ste – gledano v celoti« (SJM 2003/2, vpr. 1.17) in »Gledano v celoti, kako ste zadovoljni s svojim družinskim življenjem?« (SJM 2003/2, vpr. 1.19). V preglednici 14 sta upoštevana skrajni pozitivni in negativni pol sicer sedemstopenjske lestvice ocen o sreči (popolnoma srečen, zelo srečen, dokaj srečen, niti srečen niti nesrečen, dokaj nesrečen, zelo nesrečen, popolnoma nesrečen).

Preglednica 14: Občutenje sreče glede na spol (SJM 2003)

Moški		Ženske	
popolnoma & zelo srečen	zelo & popolnoma nesrečen	popolnoma & zelo srečna	zelo & popolnoma nesrečna
31,6%	2%	27,2%	3,7%

Še večje razlike po spolu pa kažejo odgovori na vprašanje o zadovoljstvu z družinskim življenjem, ki jih prikazuje preglednica 15.

Preglednica 15: Občutenje zadovoljstva z družino glede na spol (SJM 2003)

Moški		Ženske	
popolnoma / zelo zadovoljen	zelo / popolnoma nezadovoljen	popolnoma / zelo zadovoljna	zelo / popolnoma nezadovoljna
54,4%	0,6%	45,1%	1,4%

Medtem ko so razlike v sreči in zadovoljstvu z družino po spolu dokaj različne, pa sta spola praktično izenačena pri ocenjevanju zadovoljstva z zaposlitvijo; skoraj polovica vseh je dokaj zadovoljna (ženske nekoliko bolj kot moški, 47,3% : 44,8%), tretjina je popolnoma ali zelo zadovoljna (moški nekoliko bolj kot ženske, 34,2% : 32%) in malo jih je zelo ali popolnoma nezadovoljnih, pri čemer vodijo moški (3,6% : 1,9%).

ZAKONSKA ZVEZA IN DRUŽINA

S spolno neenakim zadovoljstvom in občutenjem sreče nasploh je povezano tudi neenako vrednotenje zakonske zveze. Ta ustanova, ki je bila do sredine 20. stoletja poveljevana kot edina prava podlaga za družino, je očitno zgubila svojo prisilno urejevalno moč nasploh – tako nad moškimi kot nad ženskami. O tem moremo sklepati na podlagi sprejemanja stališča »Bolje je imeti slab zakon, kot pa da sploh nisi poročen« (SJM 1993/2 – vpr. 1.04b, SJM 2003/2 – vpr. 1.04b), kar kažeta preglednici 16 in 17.

Preglednica 16: Strinjanje s stališčem, da je slab zakon boljši kot nikakršen, po SJM 1993 in 2003

	(Močno) soglaša	(Sploh) ne soglaša
1993	7,8%	83,9%
2003	8,4%	82,6%

Preglednica 17: Strinjanje s stališčem, da je slab zakon boljši kot nikakršen glede na spol (SJM 2003)

Moški		Ženske	
(Močno) soglaša	(sploh) ne soglaša	(Močno) soglaša	(sploh) ne soglaša
9,2%	83,5%	8%	84%

Očitno je, da je v ospredju vprašanje kakovosti partnerskih (zakonskih) odnosov in da oba spola nista več pripravljena sprejemati (»svete«) zakonske zveze kot merila za ocenjevanje kakovosti življenja. Glede na neenako obremenjevanje moških in žensk v zakonski zvezi in družini (kajti večina družin še vedno temelji na registrirani zakonski zvezi) pa je zakonska zveza spolno neenak vir za srečo, o čemer moremo sklepati na podlagi strinjanja s stališčem »Poročeni ljudje so večinoma

srečnejši kot neporočeni» (SJM 2003/2 – vpr. 1.04a), ki ga prikazuje preglednica 18.

Preglednica 18: Strinjanje s stališčem, da so poročeni srečnejši glede na spol (SJM 2003)

Moški		Ženske	
(močno) soglaša	(sploh) ne soglaša	(močno) soglaša	(sploh) ne soglaša
49,1 %	24,3 %	36,1 %	35,9 %

Delčke odgovora na vprašanje, zakaj obstajajo spolne razlike pri ocenjevanju srečnosti poročenih, je mogoče dobiti iz podatkov o dejanski obremenjenosti z deli in odgovornostmi, ki sodijo k zakonski zvezi oziroma k družini.

SKLEP: DVOSMERNOST SPREMEMB

Na podlagi izbranih ključnih kazalcev spolne neenakosti, oprtih na raziskave SJM v zadnjem desetletju 20. in na začetku 21. stoletja, je mogoče ugotoviti, da se ob nekaterih stalnicah v prepričanjih stališča spreminjajo v vsaj dveh smereh. Po eni strani se krepi enakostna usmeritev glede možnosti žensk in moških, po drugi se povečujejo (duhovna) bremena, ki v novih okoliščinah pomenijo skriti vir diskriminacije žensk in podlago za razkrajanje realnih možnosti za uresničevanje načela enakih možnosti. Medtem ko je prva usmeritev ukoreninjena v domači družbenopolitični in kulturni dediščini samoupravnega socializma ter spodbujena z uradno sprejeto strategijo EU, je druga usmeritev neločljiva sestavina (grobega) vzorca kapitalističnega tržnega gospodarstva z vključeno ideologijo enega skrbnika, kar je prefinjena krinka za podrejen položaj žensk.

O krepitvi enakostne vrednotne usmeritve (pri obeh spolih) pričajo zlasti te značilnosti opazovanega obdobja: prevladujoče in nedvoumno zavračanje ideologije enega skrbnika, utrjeno stališče, da je zaposlitev žensk temelj za njihovo samostojnost in neodvisnost, opazno zmanjšanje prepričanja, da gospodinjsko delo ženske enako

izpolnjuje kot udeležba v plačanem delu, slabitev predstave, da so dom in otroci največja ženska želja, očitno okrepljeno zavračanje možnosti, da bi ženska ostala doma, tudi ko je mati (pred)šolskih otrok, in zavedanje polovice moških, da bi se morali bolj vključiti v eksistencialno nujno gospodinjsko delo.

Po drugi strani pa se je ob izrazito neenakomerni dejanski obremenitvi moških in žensk z nujnimi (skrbstvenimi) dejavnostmi močno okrepilo prepričanje, da je zaposlovanje žensk v škodo otrok in družine, kar lahko na ravni individualne (ženske) zavesti prispeva k nastajanju in povečevanju občutka krivde, zlasti ker ženske ne razumejo zaposlitve kot prehodne dejavnosti. Prav to (nevidno) moralno nadobremenjevanje žensk ob vidnem materialnem (zlasti v zasebnem območju) prispeva k repatriarhalizaciji oziroma k ohranjanju in celo krepitvi seksizma v slovenski družbi. Kot kaže vrsta raziskav v zadnjih dveh desetletjih v drugih okoljih v Evropi, je dejavnik, ki ob razmeroma sistematičnem postopnem odpravljanju androcentrizma na javnem področju prispeva, da se politika enakih možnosti ne more uresničevati v »enakih rezultatih«, dejanska večja obremenjenost žensk z družino. Zato je tudi zadovoljstvo z družinskim življenjem pri ženskah manjše kakor pri moških.

Prihodnji razvoj sploh ni samoumevno enakostno določen; njegovo smer bosta vsekakor določali ti dve nasprotujoči si težnji. Od (medsebojno povezane) razporeditve družbene moči med spoloma in med delojemalci in delodajalci (lastniki kapitala) je odvisno, katera težnja bo vodilna. V raziskavi o porodniškem dopustu (Jogan 1985 : 175, 182) leta 1984 se je namreč razkrilo, da so tisti na višjih položajih in bogatejši manj naklonjeni praktičnim rešitvam, ki bi dolgoročno omogočale utrjevanje enakostne usmeritve. O večji konservativnosti najvišjih družbenih slojev govore tudi novejši podatki empiričnega raziskovanja (Rus, Toš 2005: 164). O tem, ali bo prevladala regresivna ali progresivna smer odpravljanja spolne neenakosti, pa bo mogoče sklepati na podlagi raziskav v tem in prihodnjem desetletju.

VIRI

- GERHARD, U. (2003), Die Europäische Union als Rechtsgemeinschaft und politische Gelegenheitsstruktur: Feministische Anfragen und Visionen. V: MIETHE, I., ROTH, S. (ur.), *Europas Töchter*. Opladen: Leske, Budrich (41-61).
- GOTTSCHALL, K. (1989), Frauen auf dem bundesrepublikanischen Arbeitsmarkt: Integrationsprozesse mit Widersprüchen und Grenzen. V: MÜLLER, U., SCHMIDT-WALDHERR, H. (ur.), *Frauensozialkunde*. Bielefeld: AJZ Verlag (11-41).
- GRÖNER, L. (2002), *Europa der Frauen und Osterweiterung*. Bruselj: Evropski parlament.
- HAFNER-FINK M. (1999), (Attitudes to) Social Inequality in the Process of Transition from Socialism: Comparing Slovenia to Bulgaria, Czechoslovakia, East Germany, Hungary and Poland. V: TOŠ, N., MOHLER, P. P., MALNAR, B. (ur.), *Modern Society and Values*. Ljubljana: Faculty of Social Sciences (171-189).
- JOGAN, M. (1985), *Porodniški dopust kot sestavina biosocialne reprodukcije. Zdravstveno varstvo*, februar: 127-188.
- (2000), Postsocializem in androcentrizem. *Družboslovne razprave*, 14, 34-35: 9-30.
- (2001), *Seksizem v vsakdanjem življenju*. Ljubljana: FDV.
- (2004): Slovenska (postmoderna) družba in spolna neenakost. *Teorija in praksa*, 41, 1-2: 361-376.
- ROTH, S. (2003), Gender-Mainstreaming und EU Erweiterung. V: MIETHE, I., ROTH, S. (ur.), *Europas Töchter*. Opladen: Leske, Budrich (63-77).
- RUS, V., TOŠ, N. (2005), *Vrednote Slovencev in Evropejcev*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- SCHMIDT-WALDHERR, H. (1993), Von der „vaterlosen Gesellschaft“ zur „neuen Väterlichkeit“. Referat na mednarodnem seminarju Social Change: Women in Transition, Families in Transition. Würzburg 4. -10. 7. 1993.
- Toš, N. (1992), *Slovensko javno mnenje 1992/1: Mednarodna raziskava vrednot, februar 1992*. Ljubljana: FDV.
- (1993), *Slovensko javno mnenje 1993/1*. Ljubljana: FDV.
- (1999), *Zaupanje Slovencev v demokratični sistem*. Ljubljana: Liberalna akademija, Znanstvena knjižnica FDV.
- (ur.) (1999 a), *Vrednote v prehodu II: Slovensko javno mnenje 1990-1998*. Ljubljana: FDV.
- (ur.) (2004), *Vrednote v prehodu III: Slovensko javno mnenje 1999-2004*. Ljubljana: FDV.